

**ZRÓŻNICOWANIE REGIONALNE POLSKICH AKCENTOWANYCH
SAMOGŁOSEK USTNYCH – ZAŁOŻENIA BADAWCZE**

Artykuł przedstawia założenia badawcze dotyczące analizy zróżnicowania regionalnego polskich akcentowanych samogłosek ustnych. Przedstawiono w nim charakterystykę grona informatorów i uzasadniono decyzję dotyczącą kryteriów wyboru. Zarysowano również podstawy fonetyki akustycznej, która jest podwaliną teoretyczną do metody prowadzenia badań.

Badania nad zróżnicowaniem regionalnym polskich akcentowanych samogłosek ustnych mają na celu zdiagnozowanie stanu współczesnej polszczyzny w jej warstwie fonetycznej, w aspekcie wokalicznym. Będą się one koncentrowały na porównaniu wokalizmu Małopolski i Mazowsza. Przeprowadzenie analizy mowy znacznej grupy osób pochodzących z objętych badaniem części Polski pozwoli ustalić, czy sposób artykulacji samogłosek jest zróżnicowany pod względem regionalnym, jeśli tak, to w jakim stopniu oraz jakie prawidłowości rządzą tym zróżnicowaniem.

Grono informatorów stanowić będą osoby w wieku 18–30 lat, studenci lub absolwenci uczelni wyższych. Nagrane i poddane analizie zostaną wypowiedzi takich osób, które urodziły się i mieszkają w dużych miastach. Wskazane jest także, aby rodzice respondentów pochodzili z tego samego miasta i mieli wykształcenie wyższe, a dziadkowie – z badanego miasta lub okolic. Taki profil socjologiczny badanych osób pozwoli przyjrzeć się mowie środowisk, które można uznać za normotwórcze, gdyż skupimy się na mowie osób wykształconych, pochodzących z rodzin inteligenckich, których kontakt z polszczyzną gwarową jest możliwie ograniczony. Z kolei kryterium wieku zostało tak ustalone, aby uzyskać obraz współczesnego języka polskiego, a zarazem języka osób, które w najbliższych latach będą grupą wyraźnie obecną w rzeczywistości językowej.

Zgodnie ze wstępnymi założeniami w gronie informatorów powinni się znaleźć przedstawiciele dwóch dużych obszarów dialektalnych Polski etnicznej: dialektu mazowieckiego i dialektu małopolskiego. Z obu z tych regionów wybrani zostaną informatorzy spełniający wyżej opisane kryteria. Wstępnie przyjmuje się, że każdy region ma być reprezentowany przez mieszkańców przynajmniej trzech dużych miast. Na liście miast z pewnością nie może zabraknąć największych i najbardziej znaczących miast z badanych regionów – tj. Warszawy z obszaru Mazowsza, a Krakowa z obszaru Małopolski. Jednak aby uzyskać pełniejszy obraz regionu, nie można się ograniczyć tylko do jego centrum – zwłaszcza że tak duże aglomeracje cechują się coraz większą

heterogenicznością. Dlatego w grupie respondentów powinny się znaleźć także osoby mieszkające w innych miastach, np. w przypadku Małopolski mogą to być mieszkańcy Tarnowa, Kielc czy Częstochowy, a w przypadku Mazowsza – mieszkańcy Płocka, Mławy bądź Łomży. Należy mieć przy tym na uwadze, że celem badań nie jest uchwycenie zróżnicowania gwarowego polszczyzny, ale przyjrzenie się zróżnicowaniu regionalnemu. Informatorzy powinni więc posługiwać się językiem polskim w jego odmianie standardowej. Dopiero taki dobór respondentów pozwoli odpowiedzieć na pytanie, czy polszczyzna osób wykształconych, pochodzących z dużych ośrodków miejskich – osób, w kontakcie z którymi ma się wrażenie obcowania z użytkownikiem polskiego języka ogólnego – jest wewnątrznie zróżnicowana w warstwie wokalicznej.

Ponieważ w centrum zainteresowania znajdują się zarówno cechy, które przez wprawne ucho mogą być wychwycone, ja i te, które wykraczają poza percepcję ludzką, to badania prowadzone będą z wykorzystaniem metod fonetyki akustycznej. Dzięki bowiem odwołaniu się do wiedzy z zakresu fizycznej natury fali głosowej oraz wykorzystaniu sprzętu komputerowego z odpowiednim oprogramowaniem możliwe będzie dokładne i obiektywne określenie charakterystyki badanych samogłosek. Wybór tej metody umożliwia zewryfikowanie dotychczasowych ustaleń, a także opisanie cech, które do tej pory nie zostały zauważone.

Fonetyka akustyczna to dział fizyki obejmujący zjawiska związane z powstawaniem, propagacją i oddziaływaniem fal dźwiękowych. Fale te stanowią szczególny przypadek ruchu falowego, który polega na rozchodzeniu się w ośrodku sprężystym drgań tego ośrodka [1, s. 47]. W wyniku pracy narządów mowy cząsteczki powietrza zostają wprawione w drgania, na skutek których dochodzi do zmian ciśnienia w ośrodku. Najprostszym przypadkiem drgań tworzących falę dźwiękową są drgania proste. W wyniku nakładania się na siebie wielu drgań prostych o różnych natężeniach i różnych częstotliwościach powstają drgania złożone, które mogą być regularne (periodyczne) lub nieregularne (aperiodyczne).

Samogłoski, które będą stanowić przedmiot omawianych badań, stanowią przykład drgań periodycznych. Ostateczny kształt takiej fali zależy od częstotliwości i amplitudy poszczególnych drgań składowych. Dla językoznawcy badającego samogłoski najistotniejsze jest wyróżnienie tych częstotliwości, które opowiadają drganiom o najwyższej amplitudzie, ponieważ to w nich koncentruje się energia danego dźwięku. Pasma te noszą nazwę formantów dźwięku [1, s. 56]. Do koncentracji energii, a zatem do powstawania formantów, dochodzi na skutek rezonansu akustycznego. Drgania wytwarzane przez wiązadła głosowe są w określonych częstotliwościach wzmacniane przez odpowiedni układ narządów mowy. Zmiana układu kanału ustno-gardłowego prowadzi do zmiany jego właściwości fizycznych, z którymi wiążą się wartości częstotliwości formantowych. W przypadku samogłosek zależności między

kształtem kanału ustnego a częstotliwościami dwóch pierwszych formantów przedstawiają się następująco: częstotliwość formantu pierwszego (F1) jest tym wyższa, im większy jest stopień otwarcia jamy ustnej. Należy się więc spodziewać niskich wartości przy głoskach tj. [i] czy [u], natomiast stosunkowo wysokich przy głosce [a], przy artykulacji której masa języka wypełnia dno jamy ustnej, nie zwężając jej szczególnie. Jeśli zaś chodzi o częstotliwość formantu drugiego (F2), podnosi się ona w miarę przesuwania się masy języka ku wylotowi jamy ustnej. A zatem wartość F2 rośnie w kolejności [u], [o], [a], [e], [y], [i] [2, s. 45]. Liczba, wysokość muzyczna oraz względne natężenie formantów decydują o barwie dźwięku, przez którą rozumie się własność dźwięku pozwalającą na odróżnienie dwóch przebiegów o tym samym charakterze, mających tę samą wysokość muzyczną i takie samo natężenie [1, s. 56]. W istocie – jak zauważono wcześniej – poszczególne samogłoski różnią się między sobą w sposób istotny częstotliwościami formantowymi, przede wszystkim wartościami dwóch pierwszych formantów [3, s. 50]. A zatem uzyskanie dzięki analizie fali głosowej, dokonanej przy pomocy komputera z odpowiednim oprogramowaniem, wartości formantów F1 i F2 pozwala na obiektywną analizę materiału dźwiękowego.

Przydatność takich badań – w naszej ocenie – nie ulega wątpliwości. Dotychczasowe badania nad zróżnicowaniem geograficznym polszczyzny skupiały się głównie na uchwyceniu cech różnicujących zarysowujących się już na etapie percepcji słuchowej. A zatem nie poddawano analizie tego, co w odczuciu słuchacza wydaje się niezróżnicowane. W konsekwencji zagadnienie akcentowanych samogłosek ustnych w mowie Polaków posługujących się językiem standardowym w perspektywie regionalnej nie było przedmiotem badań językoznawców. Prowadzono jednak akustyczne badania nad samogłoskami. Kwestię zakresów zmienności formantów samogłosek polskiego języka ogólnego podjęto w szeregu opracowań. Analizowano nie tylko wymówienia izolowane, lecz także wyrazy w mowie ciągłej (m.in. [4, s. 114–115], [5, s. 5–28]), co odpowiada specyfice zamierzonych badań. Tyle że w przytoczonych opracowaniach nie uwzględniano możliwego zróżnicowania regionalnego języka ogólnego, a uzyskane wyniki przyjmowano jako charakterystyczne dla polszczyzny standardowej na całym obszarze jej występowania. Co więcej, analizowano głosy męskie lub nie podawano płci informatorów, podczas gdy badania J. Kleśty wykazały, że istnieją znaczne – 26 % dla F1 i 20 % dla F2 – różnice akustyczne między głosami w zależności od płci, wynikające m.in. z różnicy w długości kanału głosowego [5, s. 7]. Z tych powodów przeprowadzenie analiz dopuszczających możliwość pewnej wariancji między regionami Polski, a także uwzględniających rozróżnienie na głosy żeński i męskie, może stanowić ważny krok w badaniach nad stanem wokalizmu w polszczyźnie.

Uzyskane wyniki mogłyby również być punktem odniesienia dla posługujących się metodami akustycznymi dialektologów czy badaczy języka polskiego poza granicami kraju. Jeżeli bowiem okaże się, że polszczyzna standardowa nie jest zróżnicowana regionalnie pod względem wokalicznym, to rezultaty badań można będzie uznać za stanowiące pewien standard dla języka polskiego. Jeśli zaś wykazane zostanie zróżnicowanie, to badacze zajmujący się poszczególnymi regionami będą mogli odnosić się bądź do zakresów częstotliwości formantowych charakterystycznych dla centrum danego regionu, bądź do zakresów charakterystycznych dla regionu mazowieckiego – czy wężej: wyników uzyskanych w badaniu warszawiaków – z uwagi na najbardziej ekspansywny i normotwórczy charakter tej odmiany regionalnej polszczyzny.

Literatura

1. Wierzchowska B. Wymowa polska / B. Wierzchowska.— Warszawa, 1971.
2. Garczyńska J. Analiza fonetyczna akcentowanych samogłosek ustnych w mowie Polek z Kazachstanu / J. Garczyńska.— Warszawa, 2007.
3. Jassem W. Podstawy fonetyki akustycznej / W. Jassem.— Warszawa, 1973.
4. Jassem W. Mowa a nauka o łączności / W. Jassem.— Warszawa, 1974.
5. Kleśta J. Allophonic variation of Polish vowels / J. Kleśta // *Studia Phonetica Posnaniensia*. Vol. 6.— Poznań.— S. 5–28.

Іда Кремінська-Альбрехт. Регіональні відмінності наголошених усних голосних польської мови – засади дослідження

У статті представлено засади дослідження, які стосуються аналізу регіональних відмінностей наголошених усних голосних у польській мові. Представлено характеристику групи інформаторів та обґрунтовано рішення, яке стосується критеріїв їх вибору. Також окреслено підстави акустичної фонетики, яка є теоретичною підвалиною у методиці проведення дослідження.

Ida Kreminska-Albrycht. Territorial Variants of Polish Accented Vowels Spoken - Guidelines to Researching

The following article presents guidelines to researching into the territorial variants of Polish. Informers, who take part in research, are selected according to following criteria: age, education, birth place. Their speech will be recorded and subjected to acoustic analyse. The theoretical basis of acoustic phonetics were also presented in this paper.